

Republika Srbija
TUŽILAŠTVO ZA RATNE
ZLOČINE
A.br. 207/2020-1
Dana: 31.01.2021. godine
B e o g r a d

Izveštaj o sprovođenju Tužilačke strategije za istragu i gonjenje ratnih zločina (2018-2023) za 3. i 4. kvartal 2020. godine

Revidirani Akcioni plan za Poglavlje 23 tačkom 1.4.3.5. predviđa praćenje sprovođenja Tužilačke strategije za istragu i gonjenje ratnih zločina, kao i izrađene analize za kvartalna vrednovanja Tužilačke strategije. Istovremeno, Tužilačkom strategijom predviđeno je da se nadzor nad sprovođenjem strategije vrši putem kvartalnih izveštaja Republičkom javnom tužilaštvu, pa je u vezi sa navedenim obavezama utvrđenim pomenutim strateškim dokumentima sačinjen ovaj izveštaj. Takođe, tačka 1.4.1.9. revidiranog Akcionog plana za Poglavlje 23 koja se odnosi na objavljivanje izveštaja o tome šta je učinjeno u pogledu krivičnih optužbi po kojima postupa TRZ, upućuje na dalju obavezu sačinjavanja kvartalnih izveštaja o sprovođenju Tužilačke strategije.

Sledi pregled sprovedenih aktivnosti u 3. i 4. kvartalu 2020. godine po pojedinačnim ciljevima:

Cilj 1 - suzbijanje nekažnjivosti ratnih zločina kroz povećanje efikasnosti istrage i krivičnog gonjenja svih teških, masovnih i sistematski vršenih ratnih zločina navedenih u evidenciji događaja ratnih zločina

Povećanje efikasnosti rada Tužilaštva za ratne zločine kroz:

-korišćenje postojećih kapaciteta u skladu sa prioritetima u postupanju

U periodu od 01.07.2020. godine do 31.12.2020. godine Tužilaštvo za ratne zločine evidentiralo je 6 krivičnih prijava protiv 6 učinilaca. Evidentirano je 7 naredbi o sprovođenju istrage, od čega su naredbe u odnosu na 2 lica donete neposredno od strane Tužilaštva za ratne zločine, zbog krivičnog dela ratni zločin protiv civilnog stanovništva iz čl. 142 st.1 KZ SRJ, dok je 5 naredbi zasnovano na prenetim dokazima. Jedna od naredbi koja je rezultat rada TRZ odnosi se na predmet „kategorije 2“ (kompleksniji predmeti u kojima Tribunal nije dovršio istrage nego ih je prosledio domaćim pravosuđima) i procesuiranje visokorangiranog učinioca što je u skladu sa prioritetima određenim u Nacionalnoj strategiji za procesuiranje ratnih zločina (u daljem tekstu: Nacionalnoj strategiji) i Tužilačkoj strategiji za istragu i gonjenje

ratnih zločina (u daljem tekstu: Tužilačkoj strategiji). Podignuto je 6 optužnica od kojih je 5 optužnica proceduralno potvrđeno od strane nadležnog suda u Bosni i Hercegovini, a sve optužnice odnose se na krivično delo ratni zločin protiv civilnog stanovništva iz čl. 142 st.1 KZ SRJ. Od toga 2 optužnice obuhvataju kompleksne događaje sa većim brojem radnji izvršenja i velikim brojem civilnih žrtava, a okrivljena su 2 visokorangirana vojna lica.

Krajem 4. kvartala 2020. godine Tužilaštvo je vodilo istrage u 7 predmeta protiv 53 učinioca. U 11 predmeta donete su naredbe o sprovođenju istrage protiv nepoznatih učinilaca.

Na kraju 4. kvartala 2020. godine u fazi preuzimanja nalaze se još 3 predmeta regionalnih tužilaštava, imajući u vidu da uz optužnice koje su prosledene od strane tih tužilaštava, nije dostavljen i kompletni dokazni materijal, dok se u jednom predmetu čeka donošenje odluke Međunarodnog rezidualnog mehanizma za krivične sudove (MRMKS) po zahtevu za izmenu zaštitnih mera. Tužilaštvo MRMKS u prethodnom periodu dostavilo je Tužilaštvu za ratne zločine obimnu dokumentaciju koja je bez odlaganja data na razmatranje i na obradu zamenicima tužioca.

Nakon otpočinjanja implementacije Tužilačke strategije, Tužilaštvo se u svom radu vodilo kriterijumima za određivanje prioriteta u postupanju koje predviđa Tužilačka strategija i u skladu sa tim, kriterijumima načelno određenim Nacionalnom strategijom, kao i interesima krivičnog postupka. Predmeti ratnih zločina zahtevaju ažurnost u postupanju jer obuhvataju događaje koji su se odigrali pre više od 20 godina i u najvećem broju slučajeva od ključnog značaja za postupak su svedočenja žrtava, očevidaca ili drugih lica koja raspolažu saznanjima o događajima koji su predmet optužbe.

Svakom predmetu bez izuzetka se pristupalo u skladu sa načelom o zabrani diskriminacije koje podrazumeva procesuiranje bez obzira na nacionalnu, etničku i versku pripadnost ili status učinioca i žrtve, kako je to predviđeno i Nacionalnom strategijom za procesuiranje ratnih zločina.

Postupajući zamenici nastavili su da koriste dokumentaciju iz arhiva Komiteta za prikupljanje podataka o izvršenim zločinima protiv čovečnosti i međunarodnog prava. Tokom izveštajnog perioda svi predmeti iz arhiva su popisani, klasifikovani po teritorijalnom principu i dati na analizu obrađivačima predmeta.

Na povećanje efikasnosti rada TRZ ukazuje to da su u prethodna dva kvartala podignute 2 optužnice protiv 2 visokorangirana vojna lica, da su u pitanju složeni predmeti koji obuhvataju veliki broj žrtava i veći broj radnji izvršenja. Sa druge strane, sve odluke prvostepenog suda donete po optužnicama TRZ u izveštajnom periodu su bile osuđujuće, što govori o njihovoj utemeljenosti i osnovanosti.

Tužilaštvo za ratne zločine je u relativno kratkom vremenskom periodu preuzelo veći broj predmeta od strane pravosudnih organa Bosne i Hercegovine. Iako su navedeni predmeti po pravilu u pretežnom delu bili obrađeni, svakako su zahtevali dodatnu obradu od strane Tužilaštva za ratne zločine koja se prvenstveno odnosila na proveru određenih dokaza koji su sastavni deo spisa koji su dostavljeni, a potom i upodobljavanje sa domaćim zakonodavstvom, odnosno krivičnomaterijalnim i krivičnoprocesnim propisima, proverom određenih podataka i informacija i preduzimanjem drugih neophodnih procesnih radnji koje se zahtevaju kod preuzimanja krivičnog gonjenja od nadležnih pravosudnih organa druge države. Glavna prednost bila je u tome što je većina tih predmeta u velikoj meri bila obrađena što je

podrazumevalo i efikasno postupanje - da u kraćem vremenu takvi predmeti mogu biti obrađeni i dovršeni od strane Tužilaštva za ratne zločine i tako u kraćem vremenskom periodu upućeni prema Odeljenju za ratne zločine Višeg suda u Beogradu na dalji postupak i glavni pretres.

Treba napomenuti da je određeni broj predmeta koji je ustupljen Tužilaštvu za ratne zločine od strane pravosudnih organa Bosne i Hercegovine već bio predmet rada i interesovanja TRZ, ali je sprovođenje postupka od strane pravosudnih organa BiH bilo efikasnije u istražnoj fazi, u smislu pronalaska dokaza za počinjene zločine koji su se tamo i desili. Pod tim, prvenstveno se podrazumeva pronalaženje i ispitivanje svedoka, oštećenih, obavljanje potrebnih veštačenja i pronalaženje materijalnih dokaza. Saradnja sa pravosudnim organima Bosne i Hercegovine, prvenstveno sa Tužilaštvom Bosne i Hercegovine sve vreme je dvosmerna, aktivna i profesionalna.

Iako je rad Tužilaštva za ratne zločine na otkrivanju i procesuiranju ratnih zločina u predmetima koji su u potpunosti "domaći" takođe bio kontinuiran, bilo je ekonomično i logično da se prvo dovrše predmeti koji su u dovoljnoj meri već obrađeni i koji mogu biti brže i efikasnije dovršeni, a to su bili predmeti koji su ustupljeni Tužilaštvu za ratne zločine, uz paralelan i istovremen rad na predmetima u kojima je istraga otpočeta od strane TRZ a koji traže angažovanje svih resursa Tužilaštva u dužem vremenskom periodu. Treba imati u vidu i to da su i ovi predmeti zahtevali angažovanje zamenika tužioca za ratne zločine i tužilačkih pomoćnika u glavnim pretresima i u pripremama za pretrese, uz istovremeno uvažavanje činjenice da u Tužilaštvu za ratne zločine i dalje radi nevelik broj zamenika i pomoćnika.

Cilj je da se u narednom periodu nastavi sa preuzimanjem postupaka kada god za to ima uslova, ali se radi na tome da se ujedno poveća broj istraga i optužnica koji će biti rezultat istraga TRZ-a. Takođe, nastaviće se sa dinamikom podizanja optužnica u skladu sa prioritetima određenim Tužilačkom strategijom.

Postupajućim zamenicima su dostavljene na razmatranje i detaljnu analizu presude donete od strane veća Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju (MKTJ) sa ciljem pronalaženja i izdvajanja dokaza iz tih presuda koji su od značaja za preduzimanje daljih koraka iz nadležnosti TRZ.

Cilj – „Jačanje institucionalnih i stručnih kapaciteta Tužilaštva za ratne zločine“

Jedan od principa Tužilačke strategije jeste održavanje samostalnosti Tužilaštva za ratne zločine između ostalog, uz pomoć obezbeđivanja adekvatnih kapaciteta.

Do značajnijeg jačanja kapaciteta Tužilaštva poslednji put došlo je tokom 2018. godine kada je na funkciju stupilo 6 novih zamenika tužioca za ratne zločine. U 3. i 4. kvartalu 2020. godine nije došlo do jačanja kapaciteta izborom novih zamenika, kao ni zapošljavanjem tužilačkih pomoćnika, pa funkciju zamenika tužioca za ratne zločine trenutno obavlja 10 lica, kojima u radu pomaže 8 tužilačkih pomoćnika.

Neophodno je nastaviti sa ovom aktivnošću, imajući u vidu pojačan intenzitet regionalne saradnje kroz preuzimanje krivičnih postupaka koji su vođeni od strane nadležnih tužilaštava Bosne i Hercegovine, koji iziskuju dodatni napor u pogledu upoznavanja sa spisima, prikupljenim dokazima, osobito u složenijim postupcima. Takođe, s obzirom na veći broj predmeta koji se nalaze u predistražnoj fazi, te aktivno postupanje na postojećim predmetima u istrazi, neophodno je angažovanje dodatnog broja zamenika tužioca za ratne zločine i tužilačkih pomoćnika, kao i drugog administrativnog osoblja.

- Formiranje zajedničkih timova Tužilaštva za ratne zločine i Službe za otkrivanje ratnih zločina (SORZ)

Aktivnosti zajedničkih timova koji su formirani i u skladu sa aktivnostima iz Nacionalne strategije odvijaju se kontinuirano. Saradnja koja je i u prethodnom periodu bila kvalitetna nastavljena je i kroz održavanje sastanaka i konsultacija između predstavnika institucija.

Tužilaštvo je organizovalo okrugli sto sa predstavnicima SORZ-a u septembru mesecu 2020. godine kada je razmatrana realizacija tema budućih okruglih stolova i online seminara koje je potrebno organizovati u skladu sa aktivnošću 1.4.5.1. iz Akcionog plana za Poglavlje 23 na temu „Osnovi komunikacije sa medijima“, a ovaj seminar je i održan tokom decembra 2020. godine.

Po otpočinjanju implementacije Tužilačke strategije u Tužilaštvu za ratne zločine formirani su timovi obrađivača predmeta prema teritorijalnom principu - povezanosti predmeta sa mestom izvršenja krivičnog dela (Bosna i Hercegovina, Republika Hrvatska, AP Kosovo i Metohija) pa je u tom pravcu izvršena i raspodela predmeta. Srodni timovi formirani su i u okviru Službe za otkrivanje ratnih zločina što omogućava jednoobraznost u postupanju i potpuniji i efikasniji pristup predmetima.

S obzirom da se za potrebe formiranja baze podataka u elektronskom obliku koristi program Zy lab, Tužilaštvo za ratne zločine je tokom oktobra 2020. godine zatražilo od UNDP pomoć u organizovanju osnovne obuke za korišćenje ove baze.

- **Stručno usavršavanje**

U Tužilaštvu je još tokom 2019. godine formirana Grupa za normativu i praksu koju čine četiri zaposlena lica. Grupa je u izveštajnom periodu nastavila sa praćenjem izmena u nacionalnom krivičnom zakonodavstvu; proučavaju se odluke nadležnih veća prvostepenog i drugostepenog suda u predmetima ratnih zločina, kao i postupci po vanrednim pravnim lekovima; prate se postupci pred Međunarodnim rezidualnim mehanizmom za krivične sudove, kao i pred regionalnim tužilaštvima i sudovima i proučava praksa Evropskog suda za ljudska prava; proučavaju se zauzeti pravni stavovi nadležnih sudova o primeni relevantnih instituta krivičnog prava, s obzirom na različita rešenja u primeni zakona koji važe u procesuiranju ratnih zločina.

U toku je sistematizacija prikupljenog materijala iz važnijih izvora koja će po kompletiranju biti dostavljena zamenicima tužioca i tužilačkim pomoćnicima na upoznavanje.

Tokom 3. i 4. kvartala 2020. godine zaposleni u Tužilaštvu za ratne zločine učestvovali su u obuci koju je organizovala strane Evropska agencija za forenziku pod

nazivom „Forenzička metoda za analizu pisanih iskaza“ u periodu od 21. do 23. septembra 2020. godine.

Zaposleni u Tužilaštvu uzeli su učešće u online dvodnevnom seminaru sa temom „Efikasna komunikacija i odnosi sa javnošću u pravosuđu“, koji je organizovan na inicijativu Tužilaštva za ratne zločine dana 14. i 15. decembra 2020. godine uz podršku Misije OEBS u Republici Srbiji, u skladu sa aktivnošću koja je predviđena revidiranim Akcionim planom za Poglavlje 23. U ovom seminaru su, pored predstavnika TRZ, učestvovali predstavnici Jedinice za zaštitu i Službe za otkrivanje ratnih zločina MUP-a RS a učesnici su unapredili svoja saznanja o ulozi PR u pravosudnim organima, kreiranju strategije komunikacija, sredstvima komunikacije sa medijima, uspostavljanju i unapređenju odnosa sa medijima, predstavljanju aktivnosti u oblasti zaštite svedoka - prava na informisanje i poverljivost postupka i drugim sličnim pitanjima.

U narednom periodu neophodno je organizovanje obuka iz oblasti strateškog planiranja, informacionih tehnologija i projektnog menadžmenta koje bi obuhvatale pitanje racionalizacije internih procesa i upotrebe resursa, te unapređenje planiranja i obezbeđivanja projektna podrške.

Imajući u vidu da je stručno usavršavanje u ovim oblastima predviđeno strateškim dokumentima, Tužilaštvo se u prethodnom periodu tim povodom obratilo predstavnicima OEBS i UNDP, u nadi da će pružiti podršku u realizaciji obuka sa ovim temama, a posebno imajući u vidu činjenicu da su informacione tehnologije dobile punu primenu u prethodnom periodu usled pandemije virusa KOVID 19.

Neophodno je da stručna usavršavanja u narednom periodu obuhvate edukaciju i informisanje o relevantnim odredbama Međunarodne konvencije o zaštiti lica od prisilnih nestanaka, s obzirom na obavezu Republike Srbije ustanovljenu članom 23. te Konvencije.

Istovremeno, potrebno je nastaviti sa dobrom praksom održavanja obuka iz oblasti zaštite i podrške svedocima, kao i iz oblasti međunarodnog krivičnog i međunarodnog humanitarnog prava, gde su se kao posebno značajnim pokazale zajedničke obuke sa predstavnicima Međunarodnog rezidualnog mehanizma za krivične sudove, s obzirom da su ovo teme sa kojima se zaposleni po prirodi stvari najčešće susreću u svom radu (Tužilaštvo Mehanizma u svom izveštaju je navelo da će Tužilaštvu za ratne zločine pružiti svu potrebnu pomoć u radu, uključujući i obuke).

- **Primena novih tehnologija i metoda rada**

U prethodnom periodu Tužilaštvu za ratne zločine isporučena je oprema potrebna za uvođenje SAPO softvera, pa su zaposleni u tužilaštvu tokom 3. i 4. kvartala 2020. godine učestvovali u online edukaciji o izradi i unapređenju SAPO softvera otpočetoj u julu mesecu 2020. godine, s obzirom da je implementacija ovog programa predviđena za 2021. godinu.

Ukoliko se za tim ukaže potreba, ovo Tužilaštvo će uz konsultaciju i saradnju sa Republičkim javnim tužilaštvom i Ministarstvom pravde inicirati izradu programskog i računarskog okruženja za elektronsku analizu i upravljanje predmetima.

- **Plan istrage**

U predmetima u kojima postupaju, zamenci tužioca su sačinjavali plan konkretne istrage kroz korake bliže definisane Tužilačkom strategijom.

- **Afirmisanje primene instituta sporazuma o priznanju krivičnog dela**

Zamenici tužioca u konkretnim predmetima razmatrali su mogućnost primene pravnog instituta sporazuma o priznanju krivičnog dela iz člana 313.-320. Zakonika o krivičnom postupku. U toku izveštajnog perioda nije bilo zaključenih sporazuma o priznanju krivičnog dela.

Imajući u vidu značaj ovog instituta koji se ogleda prvenstveno u doprinosu efikasnosti i ekonomičnosti postupka s obzirom da se na ovaj način ubrzava krivični postupak i umanjuju troškovi, a da je faktičko stanje takvo da se još uvek ne primenjuje u obimu koji je zadovoljavajući u odnosu na broj predmeta u kojima se po podizanju optužnice ušlo u redovan krivični postupak, tužilac za ratne zločine i formalno je programom i planom rada predvideo obavezu postupajućeg zamenika da u svakom konkretnom predmetu u kom postupa, pre donošenja odluke o podizanju optužnice, prvo proceni da li postoji mogućnost za zaključenje sporazuma o priznanju krivičnog dela. Zbog relativno nedovoljne zastupljenosti sporazuma planirano je da tužilac za ratne zločine u narednom periodu inicira održavanje stručnih skupova sa domaćim i regionalnim tužilaštvima i sudovima na temu unapređenja rešavanja pitanja vezanih za zaključenje ove vrste sporazuma.

- **Obezbeđenje pune poverljivosti procesa istrage**

Obaveza Tužilaštva za ratne zločine je da obezbedi punu poverljivost istrage u skladu sa revidiranim Akcionim planom za Poglavlje 23, Nacionalnom strategijom za procesuiranje ratnih zločina, relevantnim zakonima i podzakonskim aktima.

U izveštajnom periodu preduzimane su u kontinuitetu sve mere za zaštitu podataka od neovlašćenog pristupa, objavljivanja i svake druge zloupotrebe, u skladu sa Zakonom o zaštiti podataka o ličnosti.

Tužilaštvo se u svom radu striktno pridržavalo odredbe člana 10. stav 2 Zakonika o krivičnom postupku, pa se prilikom pružanja informacija zainteresovanim licima, u skladu sa važećim propisima, vodilo računa o neotkrivanju podataka vezanih za vođenje istrage, kao i o doslednoj primeni odredbe člana 73. Zakona o javnom informisanju koja propisuje da se u cilju zaštite ljudskog dostojanstva, kao i nezavisnosti, ugleda i nepristrasnosti suda ili drugog nadležnog organa, niko u mediju ne sme označiti učinioцем kažnjivog dela, oglasiti krivim ili odgovornim pre pravnosnažne odluke suda.

Mere koje su do sada preduzete daju rezultate, imajući u vidu da u izveštajnom periodu nije bilo uslova za podnošenje zahteva za pokretanje prekršajnog postupka zbog postojanja osnovane sumnje da je izvršen prekršaj iz člana 73. Zakona o javnom informisanju.

Redovno se prate sve izmene zakona i podzakonskih propisa u ovoj oblasti, o čemu se blagovremeno informišu zaposleni. Kao i do sada, nastaviće se sa sprovođenjem svih relevantnih aktivnosti koje doprinose obezbeđenju pune poverljivosti procesa istrage.

- **Finansijske istrage i oduzimanje imovinske koristi stečene krivičnim delom**

Tužilaštvo za ratne zločine je u svakom istražnom predmetu u kome postupa ispitivalo da li osumnjičena lica poseduju imovinu pribavljenu izvršenjem krivičnog dela, s tim što u ovom izveštajnom periodu nije bilo zakonskih uslova za pokretanje finansijskih istraga, niti pokretanja postupka za trajno ili privremeno oduzimanje imovine proistekle iz krivičnog dela u predmetima iz nadležnosti TRZ.

Planirano je da se u narednom periodu, što će u izvesnoj meri zavisiti i od epidemiološke situacije, inicira organizovanje stručnih skupova sa ovom temom, radi razmene iskustva, između ostalog i sa domaćim i sa regionalnim javnim tužilaštvima i sudovima, uz učešće međunarodnih organizacija i institucija.

Cilj – unapređenje mehanizma zaštite i podrške svedocima i žrtvama

- **Zaštita svedoka i žrtava**

Nastavljena je saradnja sa Jedinicom za zaštitu MUP-a RS (JZZ) uz doslednu primenu Protokola o saradnji u oblasti zaštite svedoka. Sa ciljem što adekvatnije zaštite svedoka u izveštajnom periodu između predstavnika TRZ i JZZ na mesečnom nivou su održavani sastanci u cilju što efikasnijeg obavljanja zadataka zajedničkih timova. Više puta održani su i okrugli stolovi kojima su prisustvovali predstavnici TRZ i JZZ, a poslednji put u septembru mesecu 2020. godine.

Zamenici tužioca u svakom konkretnom predmetu su nastavili da kontinuirano vrše individualnu procenu svedoka i potrebu za iniciranjem procesnih i vanprocesnih mere zaštite. Tokom izveštajnog perioda postojala je potreba za ovakvim merama, pa su one i predlagane u više navrata kod nadležnih organa, od strane postupajućih zamenika. Međutim, s obzirom na tajnost istrage nije moguće iznositi bliže podatke u pogledu predmeta u kojima su te mere inicirane.

Usled pandemije nije mogao biti zadržan dosadašnji tempo u pogledu zajedničkog stručnog usavršavanja zamenika tužilaca i tužilačkih pomoćnika i predstavnika JZZ.

S obzirom da u izveštajnom periodu nisu uočene prepreke ni poteškoće u realizaciji ove aktivnosti i da se ista odvija po planu i saglasno Tužilačkoj strategiji, planirano je da se nastavi sa njenim sprovođenjem na napred opisan način. Tužilaštvo za ratne zločine insistiraće da se u najskorijem periodu nastavi sa realizovanjem zajedničkih obuka i okruglih stolova sa predstavnicima JZZ.

- **Podrška svedocima i žrtvama**

Predstavnik Tužilaštva za ratne zločine aktivno je učestvovao u radu i sastancima radne grupe formirane za izradu Nacionalne strategije za ostvarivanje prava žrtava i svedoka krivičnih dela za period 2020-2025, koja je usvojena na sednici Vlade Republike Srbije dana 30. jula 2020. godine. Ovom strategijom ukazano je na značaj rada Službe u Tužilaštvu, koja će nastaviti sa radom i u okviru Nacionalne mreže, te će iskustva stručnjaka angažovanih u ovoj Službi biti upotrebljena kao dragocena osnova za uspostavljanje, efikasan rad i sprovođenje obuka (izvor: Nacionalna strategija za ostvarivanje prava žrtava i svedoka krivičnih dela, tačka 2.1.1.) .

Nakon donošenja pomenute Strategije, ali i po donošenju Direktive Evropske unije od 25.10.2012. godine i niza drugih međunarodnih dokumenata i potvrđenih međunarodnih ugovora, obaveze Tužilaštva za ratne zločine u pogledu ostvarivanja prava žrtava (oštećenih) propisanih članom 50. Zakonika o krivičnom postupku su znatno uvećane.

One se odnose na obavezu tužioca da upozna oštećenog sa njegovim pravima. Posebno treba imati u vidu odredbu člana 256. stav 1. i 2. Zakonika o krivičnom postupku koje govore o tome da će organ postupka saslušati okrivljenog o činjenicama u vezi sa imovinsko-pravnim zahtevima i proverice okolnosti koje su od važnosti za njegovo utvrđivanje. Organ postupka je dužan da prikupi dokaze za odlučivanje o zahtevu i pre nego što je on podnet. Takođe, ukoliko postoji bojazan od znatnog odugovlačenja postupka, organ postupka će se ograničiti i na prikupljanje onih podataka čije utvrđivanje kasnije ne bi bilo moguće ili bi bilo znatno otežano.

Kako je po pravilu organ postupka javni tužilac ili u postupcima za ratne zločine tužilac za ratne zločine, jasno je da je njegova obaveza i odgovornost u tom pogledu važna.

„Smernicama za unapređenje sudske prakse u postupcima za naknadu štete žrtvama teških krivičnih dela u krivičnom postupku“ koje je doneo Vrhovni kasacioni sud u avgustu 2019. godine, između ostalog navedene su obaveze tužioca koje se odnose na ostvarivanje prava žrtava kako u predistražnom postupku, tako i u istrazi ili na glavnom pretresu, a u pogledu ostvarivanja prava na naknadu štete.

Takođe se predviđa obaveza tužioca da ispita žrtvu o okolnostima imovinsko-pravnog zahteva, poziva žrtvu da podnese dokaze ili predloži prikupljanje određenih dokaza za utvrđivanje imovinsko-pravnog zahteva, izda naredbu za telesni pregled žrtve, za psihijatrijski pregled žrtve, obavezu da sasluša okrivljenog o okolnostima imovinsko-pravnog zahteva u smislu člana 256. ZKPa, ispita svedoke o okolnostima imovinsko-pravnog zahteva, pribavi izveštaj Centra za socijalni rad, odredi ekonomsko veštačenje na okolnosti visine pretrpljene materijalne štete (direktne ili indirektne) kao posledice izvršenja krivičnog dela, sprovede finansijsku istragu i slično.

Ovo i zbog toga što je zamenik tužioca za ratne zločine po pravilu onaj koji među prvima dolazi u kontakt sa žrtvom ratnog zločina. Ova obaveza Tužilaštva za ratne zločine konkretno znači da se žrtvama (oštećenima) u postupcima za ratne zločine uz već postojeće obaveze koje se odnose na zaštitu svedoka od zastrašivanja, odmazde, zaštitu dostojanstva ličnosti, zaštitu od sekundarne viktimizacije, treba obezbediti i dodatno angažovanje Tužilaštva za ratne zločine u pogledu ostvarivanja prava na naknadu štete postavljanjem imovinsko-pravnog zahteva već u krivičnom postupku.

Tako se proširuje i uvećava opseg rada Tužilaštva za ratne zločine ne samo u vidu prikupljanja dokaza koji se odnose na krivično delo i učinioca, kao i na druge bitne okolnosti sa tim u vezi, već i na prikupljanje dokaza koji se odnose na naknadu štete (materijalne i nematerijalne). Na taj način se oštećenom, odnosno žrtvi daje mogućnost da imovinsko-pravni zahtev ostvari već u krivičnom postupku suprotno dosadašnjoj praksi, ili makar da se u eventualnom kasnije parničnom postupku izbegne nepotrebno, skupo i dugotrajno prikupljanje dokaza, sprovode dodatna veštačenja koja neretko mogu biti veoma stresna za žrtvu.

Zadatak zamenika tužioca za ratne zločine jeste da pomogne žrtvi (oštećenom) u ostvarivanju imovinsko-pravnog zahteva već u toku krivičnog postupka, naročito ukoliko žrtva, odnosno oštećeni nema punomoćnika i nema znanja u pogledu zastupanja pred pravosudnim organima.

Ta aktivnost Tužilaštva za ratne zločine pogotovo u predmetima koji su preuzeti od strane pravosuđa drugih država, iziskuje dodatno vreme i dodatnu radnu angažovanost, a sama ta aktivnost je složenija s obzirom da obrađivač predmeta nije pratio predmet od početka, već ga je „nasledio“ u kasnijoj fazi postupka, najčešće nakon podignute i potvrđene optužnice.

Pitanju ostvarivanja imovinsko-pravnog zahteva oštećenih posebna pažnja se posvećuje na regionalnim sastancima. Dana 30. juna 2020. godine organizovan je online sastanak regionalnih službi za podršku žrtvama i svedocima u okviru regionalnog projekta sa ciljem podrške suđenjima za ratne zločine, gde je jedna od glavnih tema bila ostvarivanje imovinsko-pravnog zahteva žrtve u krivičnom postupku i individualna procena žrtve.

Velika je verovatnoća da će se u narednom periodu pokazati potreba za uspostavljanjem neposredne saradnje između Službe za informisanje i podršku svedocima i oštećenima sa odgovarajućom službom pri nadležnim pravosudnim organima BiH, kao i sa ostalim pravosudnim organima u regionu sa kojima se ostvaruje saradnja u predmetima, imajući u vidu povećan broj postupaka u kojima je ustupljeno krivično gonjenje, te da je u ovim predmetima predložen veliki broj svedoka i svedoka-oštećenih.

Sa ciljem izbegavanja ponovljene viktimizacije oštećenih lica, postupajući zamenici tužioca biće u obavezi da, kada pozivaju oštećeno lice radi davanja iskaza u svojstvu svedoka, prethodno provere da li je to lice već dalo iskaz, odnosno da li je eventualno svedočilo u krivičnom postupku u nekoj drugoj jurisdikciji i ukoliko jeste, pribaviće sve ranije iskaze tog lica i transkripte svedočenja.

U skladu sa revidiranim Akcionim planom za Poglavlje 23 i Nacionalnom strategijom za procesuiranje ratnih zločina (2016-2020) početkom 2021. godine u Tužilaštvu za ratne zločine tokom januara meseca 2021. godine angažovan je psiholog koji učestvuje u pružanju stručne pomoći žrtvama i svedocima.

- **Odbrana okrivljenog**

U predmetima kojima su zaduženi, zamenici tužioca za ratne zločine nastavili su da postupaju uz puno poštovanje prava okrivljenog lica u skladu sa važećim propisima, poštujući pretpostavku nevinosti, pravo na pravično suđenje i pravo na suđenje u razumnom roku.

Tokom 3. i 4. kvartala 2020. godine nije podnet nijedan zahtev za pokretanje prekršajnog postupka zbog postojanja osnova sumnje da je izvršen prekršaj iz čl. 73. Zakona o javnom informisanju i medijima („Pretpostavka nevinosti – u cilju zaštite ljudskog dostojanstva, kao i nezavisnosti, ugleda i nepristrasnosti suda ili drugog nadležnog organa, niko se u mediju ne sme označiti učinioem kažnjivog dela, odnosno oglasiti krivim ili odgovornim pre pravnosnažnosti odluke suda“).

Zaposleni u Tužilaštvu koji su zaduženi za odnose sa javnošću, prvenstveno portparol Tužilaštva i lice ovlašćeno za pristup informacijama od javnog značaja, u svemu se pridržavaju pravila da svojim izjavama koje se odnose na okrivljene, ne povređuju njihova prava ni na koji način.

Ovlašćeno lice za pristup informacijama od javnog značaja u Tužilaštvu za ratne zločine prilikom postupanja po zahtevima u smislu Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja, kao i druga ovlašćena lica u Tužilaštvu, striktno vode računa o primeni člana 10. stav 2. Zakonika o krivičnom postupku, koji propisuje da će se podatak o tome da li se protiv nekog lica vodi istraga, dostaviti samo sudu, drugom javnom tužiocu ili policiji, a okrivljenom, njegovom braniocu ili oštećenom kada su ispunjeni uslovi propisani odredbama tog Zakonika. U svemu se poštuju preporuke Venecijanske komisije o evropskim standardima u pogledu nezavisnosti pravosuđa vezane za postupanje tužilaštva.

Nije bilo poteškoća u realizaciji ove aktivnosti u prethodnom periodu.

Cilj 4 (g) –Postizanje napretka u rasvetljavanju sudbine nestalih lica

- **Suđenja za ratne zločine i pitanje nestalih lica**

U 3. i 4. kvartalu 2020. godine nastavljena je saradnja između Tužilaštva za ratne zločine i Komisije za nestala lica Vlade Republike Srbije (KNL) u skladu sa Memorandumom o saradnji TRZ i Komisije potpisanim 12. juna 2018. godine.

U 4. kvartalu 2020. godine ta saradnja je intenzivirana i kroz učešće u zajedničkim sastancima. Predstavnik Tužilaštva za ratne zločine učestvovao je u sastanku Ekspertske grupe za rešavanje slučajeva nestalih lica na prostoru bivše SFRJ dana 12.10.2020. godine koji je Komisija za nestala lica organizovala u cilju pripreme za bilateralni sastanak sa Povjerenstvom Vlade Republike Hrvatske za zatočene i nestale. Tužilaštvo je učestvovalo i u sastanku održanom 23.10.2020. godine između Komisije i Povjerenstva, kome su prisustvovali u svojstvu posmatrača predstavnici Međunarodnog komiteta Crvenog krsta, Međunarodne komisije za nestala lica i Programa za razvoj Ujedinjenih nacija. Na sastancima su razmatrani uočeni problemi, definisane preporuke i doneti zaključci za efikasnije postupanje i komunikaciju državnih organa uključenih u proces istrage i procesuiranja ratnih zločina radi ubrzanja razmene podataka koji su od značaja za rešavanje sudbine nestalih lica i stavljanja u funkciju istih.

Komisija je postupala po zahtevima TRZ-a upućenim tokom 4. kvartala 2020. godine i redovno obavestavala ovo Tužilaštvo o svim aktivnostima koje su od značaja za proces traženja nestalih lica.

Tužilaštvo za ratne zločine je nastavilo da sa SORZ i KNL učestvuje u istraživanju nerešenih slučajeva nestalih lica radi razjašnjenja njihove sudbine i u tom cilju u izveštajnom periodu preduzete su provere i vršeni uviđaji lica mesta radi pronalaska potencijalnih grobnica na lokaciji Kiževak, opština Raška, gde je 2020. godine započeta ekshumacija pronađenih posmrtnih ostataka.

Problematika nestalih lica i dalje predstavlja jedno od pitanja koje zahteva bržu dinamiku u rešavanju, s obzirom na broj lica koja se i dalje vode kao nestala, a prevazilaženje prepreka nekada je nemoguće bez saradnje država u regionu.

U vezi sa tim, potrebno je ukazati na značaj projekta UNDP „Jačanje regionalne saradnje u procesuiranju ratnih zločina i potragama za nestalim osobama“ u okviru koga je do sada održan veći broj sastanaka u kojima su učestvovali svi relevantni subjekti koji imaju ulogu u rešavanju pitanja nestalih, odnosno predstavnici Komisija nestalih i tužilaštava na regionalnom nivou. Aktivno učešće u ovom projektu je prilika za konstruktivnu razmenu mišljenja, sučeljavanje stavova i iznalaženja načina za prevazilaženje prepreka koje se javljaju temu nestalih.

I Evropska komisija je u više navrata ponovila važnost regionalne saradnje u pogledu ratnih zločina i istrage u slučajevima nestalih osoba, uključujući ulaganje više napora i u istraživanje grobalja.

Takođe, ne treba zanemariti činjenicu da bi bilo značajno organizovati dodatne obuke zaposlenih u TRZ u ovoj oblasti, pri čemu treba imati u vidu i ustanovljenu obavezu Republike Srbije shodno članu 23. Međunarodne konvencije o zaštiti lica od prisilnih nestanaka.

Cilj: „unapređenje regionalne saradnje u oblasti istrage i procesuiranja ratnih zločina“

- **Saradnja sa Međunarodnim rezidualnim mehanizmom za krivične sudove**

Tužilaštvo Međunarodnog rezidualnog mehanizma za krivične sudove i Tužilaštvo za ratne zločine su i u ovom izveštajnom periodu nastavili da sarađuju na predmetima međusobnim upućivanjem i postupanjem po zahtevima za pomoć, kao i pristupom EDS bazi podataka od strane zaposlenih u Tužilaštvu za potrebe predmeta u kojima postupaju.

Saradnja je nastavljena održavanjem sastanaka na nivou glavnih tužilaca i drugih predstavnika ovih institucija. Poslednji sastanak tužioca za ratne zločine i Glavnog tužioca Mehanizma održan je dana 15.10.2020. godine u sklopu priprema polugodišnjeg izveštaja koje glavni tužilac podnosi Savetu bezbednosti Ujedinjenih nacija, a fokus je bio na predmetima „kategorije 2“.

U izveštajnom periodu Tužilaštvo je preuzelo od Tužilaštva mehanizma obimnu dokumentaciju, dostavljene su izjave i transkripti svedočenja svedoka i žrtava prema kojima

su primenjene mere zaštite. S obzirom na značaj ovih materijala, zamenici tužioca su u izveštajnom periodu u više predmeta u kojima postupaju podnosili zahteve za izmenu, odnosno ukidanje zaštitnih mera i dostavljanje transkripata i izjava u izvornom obliku, čemu je prethodila njihova detaljna procena o značaju tih materijala za dokazivanje u konkretnom predmetu.

Početak novembra ove godine otpočet je zajednički projekat u kome učestvuju više zaposlenih u Tužilaštvu za ratne zločine i MRMKS koji obuhvata detaljnu analizu svih slučajeva pozitivne saradnje tužilaštava u pogledu analize predmeta „kategorije 2“, zahteva za pomoć, predmeta koji se tiču regionalne saradnje, predmeta gde su ustupljeni dokazi, dokumenti i informacije, kao i predmeta u kojima su obezbeđeni svedoci.

Takođe, veliki broj transkripata sačinjenih pred MKTJ i MRMKS mogu imati neprocenjiv značaj za predmete koji se vode pred Tužilaštvom za ratne zločine, jer obiluju velikim brojem informacija i pored podataka o predmetu svedočenja, pružaju i formalne podatke o dokaznim predmetima. U narednom periodu tužilac za ratne zločine će ponovo pokrenuti pitanje prevođenja tih transkripata na srpski jezik, kako bi se u što skorije vreme omogućilo njihovo korišćenje u postupcima u Republici Srbiji.

Treba napomenuti da su obuke koje su zaposlenima u Tužilaštvu za ratne zločine držali Tužioci MKSJ, odnosno MRMKS od izuzetnog značaja za unapređenje rada Tužilaštva za ratne zločine i bilo bi veoma korisno da se sa istima nastavi i tokom 2021. godine.

- **Međunarodna i međuinstitucionalna saradnja**

- a) saradnja sa Tužilaštvom BiH i Državnim odvjetništvom Republike Hrvatske**

Tužilačkom strategijom predviđeno je unapređenje regionalne saradnje u oblasti istrage i procesuiranja ratnih zločina koja je od suštinskog značaja kako bi se obezbedilo da se procesuiraju lica odgovorna za ratne zločine.

Regionalne konferencije čija je organizacija kompleksnija u odnosu na bilateralne sastanke, prvenstveno zbog broja učesnika, nisu se održavale u toku 2020. godine usled pandemije virusa COVID -19, dok su se sastanci na nivou glavnih predstavnika tužilaštava realizovali putem telefonskih komunikacija.

U izveštajnom periodu nisu se stekli uslovi za podnošenje predloga za ustupanje krivičnog gonjenja stranoj državi. U predmetima koji su ustupljeni pre izveštajnog perioda, postupajući zamenici tužioca nastavili su redovnu pisanu komunikaciju sa nadležnim regionalnim tužilaštvima, radi informisanja o fazi u kojoj se postupak nalazi i o statusu predmeta.

Sa druge strane, od nadležnih tužilaštava Bosne i Hercegovine TRZ je preuzelo krivično gonjenje u 5 predmeta, u skladu sa Zakonom o međunarodnoj pravnoj pomoći.

Nastavljena je saradnja i putem razmene zahteva za pomoć. U periodu od 01.07.2020. godine do 31.12.2020. godine Tužilaštvu BiH podneto je 29 zahteva za pomoć, od čega je udovoljeno na 24 zahteva, dok se 5 zahteva nalazi u radu. Sa druge strane u istom periodu,

TRZ je podnelo Tužilaštvu BiH 77 zahteva za pomoć, od čega je udovoljeno na 12 zahteva, dok na 65 zahteva još uvek nije odgovoreno.

Vezano za saradnju sa pravosudnim organima Republike Hrvatske, Tužilaštvo za ratne zločine je i u ovom izveštajnom periodu pokazalo dobru volju za saradnjom, uz punu primenu akata o saradnji u pogledu krivičnog progona izvršilaca krivičnih dela ratnih zločina. Na zahteve nadležnih organa Republike Hrvatske, Tužilaštvo za ratne zločine odgovaralo je u najkraćem roku, bilo po osnovu međunarodne pravne pomoći, bilo po osnovu zaključenog sporazuma i kada god su za to postojali zakonom propisani uslovi, dostavljane su tražene informacije i dokumentacija.

U periodu od 01.07.2020. godine do 31.12.2020. godine Državno odvjetništvo Republike Hrvatske podnelo je TRZ-u 12 zahteva za pomoć, od čega je udovoljeno na 9 zahteva, a po 3 zahteva se još uvek postupa. U istom periodu, Tužilaštvo za ratne zločine podnelo je 72 zahteva za pomoć Državnom odvjetništvu Republike Hrvatske, od čega je udovoljeno samo na 2 zahteva, a nije odgovoreno na 70 zahteva.

Tokom 2019. godine organizovan je veliki broj susreta između regionalnih tužilaštava uz aktivno učešće predstavnika Rezidualnog mehanizma, koji su doneli pomake u saradnji, osobito u konkretnim predmetima. Nesumnjivo je da postoji potreba da se ovakvi skupovi češće organizuju, kao i da se učesnici detaljno usaglase oko suštinski najvažnijih pitanja, između ostalog i po pitanju blagovremenog, ažurnog i potpunog odgovaranja na međusobno podnete zahteve za pomoć. Takođe, potrebno je da svaki sastanak u jednom svom delu bude posvećen i ispunjavanju obaveza u pogledu rešavanja određenih tehničkih pitanja, kao što su formiranje jedinstvene baze podataka sudske i javnotužilačke prakse u predmetima ratnih zločina, kao i evidencije ratnih zločina koja će obuhvatati podatke o razmenjenim predmetima, što bi moglo doprineti jasnijoj slici u pogledu statusa tih predmeta.

Ono što je sporno u pogledu realizacije jačanja saradnje jeste ograničena saradnja sa državnim organima Republike Hrvatske, koji ne odgovaraju na zahteve za pomoć Tužilaštva za ratne zločine po više meseci. Takođe, i dalje u velikom broju slučajeva donose odluke da okrivljenima za ratne zločine sude u odsustvu. Sa druge strane, u Republici Hrvatskoj i dalje je na snazi Zakon o ništetnosti određenih pravnih akata pravosudnih tijela bivše JNA, SFRJ i Republike Srbije iz 2011. godine koji nesporno otežava saradnju između TRZ i Državnog odvjetništva Republike Hrvatske, pa kao i do sada rezultati saradnje u velikoj meri zavise od stava Ministarstva pravosuđa Republike Hrvatske u svakom konkretnom predmetu.

Na problem u saradnji sa pravosudnim organima Republike Srbije sa pravosudnim organima Republike Hrvatske ukazala je u svom izveštaju i Evropska komisija koja u je u svojim izveštajima konstatovala da ova saradnja nije dovela do konkretnih rezultata, da u toj saradnji i dalje postoje određene prepreke što je rezultiralo izostankom opipljivih rezultata (Non-paper o stanju u poglavljima 23 i 24 za Srbiju, Jun 2020, izveštaj EK iz oktobra 2020. godine).

Sa druge strane, dinamika saradnje sa Bosnom i Hercegovinom je veoma dobra, održan je kvalitet u pogledu razmene dokaza i ustupanja predmeta i na to je ukazano i u izveštaju Glavnog tužioca Mehanizma Savetu bezbednosti UN u kom se navodi da je Republika Srbija poboljšala svoju saradnju sa Bosnom i Hercegovinom u mnogim aspektima, kada je u pitanju procesuiranje ratnih zločina.

Tužilaštvo za ratne zločine će u narednom periodu inicirati sastanke sa predstavnicima regionalnih tužilaštava kako bi se u pristupilo efikasnom rešavanju problema u saradnji na koje je ukazano.

b) saradnja sa Misijom evropske vladavine prava na AP KiM – EULEKS i Privremenim institucijama samouprave u Prištini

Tokom izveštajnog perioda zamenici tužioca za ratne zločine obraćali su se predstavnicima Misije EULEKS u skladu sa procedurama Uzajamne pravne pomoći i u okviru predmeta u kojima postupaju prosleđivali su zahteve za pomoć. Međutim, i pored aktivnog postupanja TRZ, utvrđeno je da je tokom 2020. godine od 21-og podnetog zahteva TRZ, odgovoreno je na samo 2 zahteva, dok na 19 zahteva još uvek nije postupljeno.

U narednom periodu potrebno je pronaći najadekvatniji način za unapređenje saradnje između pravosudnih organa Republike Srbije sa Misijom EULEKS i Privremenim institucijama samouprave u Prištini, u svemu prema Zaključku Vlade Republike Srbije 05 broj 018-1862/2013-1 od 07.03.2013. godine, kojim je usvojen tekst Procedura uzajamne pravne pomoći.

Cilj “Podizanje svesti i unapređenje odnosa društva prema značaju procesuiranja ratnih zločina”

- **Transparentnost rada Tužilaštva za ratne zločine**

U III i IV kvartalu 2020. godine internet stranica bila je značajan instrument obaveštavanja o radu tužilaštva.

Na zahtev za pristup informacijama od javnog značaja, tražiocima informacija je ovlašćeno lice Tužilaštva odgovaralo u skladu sa važećim propisima. U izveštajnom periodu podneto je 10 zahteva na koje je blagovremeno odgovoreno.

Sve optužnice podignute u izveštajnom periodu, koje su prošle fazu pripremnog ročišta, objavljene su na sajtu Tužilaštva u skladu sa Pravilnikom o anonimizaciji optužnica TRZ.

Informator o radu koji sadrži sve relevantne informacije o osnivanju, organizaciji i radu Tužilaštva ažuriran je u oktobru 2020. godine.

Polazeći od toga da internet stranica duži vremenski period nije tehnički menjana, a uvažavajući ujedno i komentare Evropske komisije iz non-paper izveštaja o stanju u Poglavljima 23 i 24 za Srbiju iz juna i oktobra 2020. godine u delu koji se odnosi na internet stranicu, Tužilaštvo je reagovalo u pravcu osavremenjivanja ove stranice, koje će između ostalog podrazumevati i dodavanje novih sadržaja, pa su tokom novembra 2020. godine uz podršku UNDP otpočete pripreme za izradu nove, unapređene i preglednije internet strane, sa

ciljem da se javnosti omogući što bolji uvid u rad tužilaštva i očekuje se da ista bude puštena u rad tokom 2. kvartala 2021. godine. Do tada, zainteresovanim licima će biti na raspolaganju postojeća internet stranica na kojoj će se u kontinuitetu objavljivati sve najvažnije informacije o radu ovog Tužilaštva.

Planirano je da Tužilaštvo u narednom periodu u kratkoj formi obaveštava javnost o aktivnostima koje preduzima u pogledu implementacije revidiranog Akcionog plana za Poglavlje 23, a po usvajanju novog nacionalnog dokumenta koji će zameniti Nacionalnu strategiju za procesuiranje ratnih zločina i o sprovođenju aktivnosti iz tog strateškog dokumenta, kao i o sprovedenim aktivnostima iz Tužilačke strategije.

Portparol tužilaštva zadužen je da direktno komunicira sa predstavnicima medija. Informacije su medijima u najvećem broju zbog pandemije izazvane virusom KOVID 19 išle putem pisanih odgovora ili saopštenja. Blagovremeno je i u najkraćem roku odgovarano na sve upite zainteresovanih lica, a striktno se vodilo računa o interesima pravilnog vođenja postupka.

Napomena:

Iako je Izveštaj sačinjen ranije, isti se objavljuje naknadno iz razloga što je usled pandemije Korona virusa koji je u znatnoj meri pogodio Tužilaštvo za ratne zločine, većina zamenika tužioca, kao i ostalih zaposlenih kontinuirano bila odsutna sa posla zbog bolesti ili usled neophodne izolacije, a bilo je neophodno da se podaci koje izveštaj sadrži dodatno provere i da budu sveobuhvatni.

Tužilačka strategija je dokument čije aktivnosti između ostalog, proističu i iz Nacionalne strategije za procesuiranje ratnih zločina (2016-2020). Imajući u vidu da je prema revidiranom Akcionom planu u narednom periodu planirano usvajanje novog strateško-planskog dokumenta za procesuiranje ratnih zločina kao vid nastavka pomenute strategije, postoji mogućnost da će to iziskivati i reviziju Tužilačke strategije, što će ujedno biti prilika da se ista unapredi u najvećoj mogućoj meri.